

KÖNYVEK KÖZÖTT

FÜGGÖNY FEL!

Nem voltam színházba járó. Helyette hangversenyekre váltottunk bérletet, vagy akkoriban horribilisnek számító áron szereztünk jegyet valamelyik nagy művész vendégszereplésére. Mégsem mondanám, hogy teljesen járatlan voltam a színház világában. Kezdeként egy asztalnál ebédeltem Possonyi Laci bácsival, aki hónapról hónapra írta beszámolóit a Vigiliában (ha egy szovjet szerző darabjáról kritikusan, sikerült felbosszantania a cenzort), emellett rengeteg szórakoztató adomát és pletykát osztott meg velünk (ezeket Bulla Elma társaságában csipegette föl), s a rá jellemző kedélyességgel idézte föl egy-egy előadás emlékét. Vasárnaponként megvásároltam a *Film, Színház, Muzsikát*, elolvastam a kritikákat, és megszemléltem a kor nagy színészeinek képét, jelmezben vagy nélküle. Közönségnek való lap volt, hiányoztak belőle a nagy bölcsességek. Később — és ma is — nagy tanulással forgattam Tarján Tamás barátom színházi élményeiről és családásairól írt köteteit. Találkozhattam nagy színész-egyéniségekkel, a mi lakásunkon készítettek műsort Zimándi Piusz 1956-os naplójának alapján, s akkor jöttem rá, Bessenyei Ferenc és Sinkovits Imre, akik annyi méltósággal mozogtak a színpadon, s olyan szépen beszéltek, mennyire kedves emberek a hétköznapiakban.

Bizonyára ezek az emlékeim is belejátszottak abba, hogy fokozott érdeklődéssel olvastam Szakonyi Károly *Függöny fel!* című emlékezésének folytatásait a *Tekintet* című folyóiratban (ebben az évben könyv alakban is megjelent). Másrészt a hat folytatás abban is megerősített, hogy Szakonyi Károly kitűnő író, emellett kisujjában van a darabírás vagy átdolgozás minden fortélyja. (Elég csak az *Adáshiba* című darabjára emlékeztetnünk, amely európai hírví íróvá tette.) Nem könnyű mesterség az átírás és a színpadra alkalmazás sem. Fültnúja voltam, amikor Thurzó Gábor hosszan győzködte Lengyel Józsefet, ne támassa fel azt a hőst, akit 100 lappal korábban eltemettek. Az idős író számára azonban nagyon kedves lehetett ez az alakja, makacsul ragaszkodott ismételt szerepeltetéséhez, s végül azzal zárta a beszélgetést, csináljon Thurzó, amit csak akar. Végül a halál megrázó jelenete kimaradt a darabból. (Lengyel Józsefet is fél kellene támasztani; kevesen írtak magyarul olyan hitelesen a szovjetunióbeli száműzöttek nyomorúságáról, mint ő. Emellett izig-vérig becsületes író maradt, sosem lett kurzuslovag.)

Szakonyi Károly emlékezését olvasva arra gondoltam, mennyire hiányoznak a televízió kép-

ernyőjéről a jól megírt, érdemes darabok, amelyeket nem a politikával átszótt pillanat ihlet, hanem egy jószemű rendező szándékából születik. A hetvenes-nyolcvanas években nem pályáztattak, mert akik megbíztak egy író, tisztában voltak a tehetségével, és a színházat tekintették szívügyüknek, nem a korrupció lehetőségének megtalálását, pontosabban kiküzdését a maguk számára. Véletlen lett volna, netán valamelyik befolyásos ismerősének köszönhette Szakonyi Károly, hogy a korszak jeles rendezői állandóan foglalkoztatták, különféle megbízatásokkal bombázták? Dehogy! Hozzáértő színházi emberek dolgoztak a szakmában, nem mesterségesen kiválasztott kegyencsek. Ők szívügyüknek tekintették a színházat, és pontosan tudták, kiben rejlik mozgósítható tehetség. Voltak, persze hogy akkor is voltak, akik számára fontos volt a politikai hatalmasságokkal kiépített kapcsolat, és mai megítélésükbe ez az olykor elvtelen döntéseket eredményező tevékenységük is belejátszik. Ha jól tudom, középük tartozott Major Tamás, de ki tagadná, hogy bizonyos szerepeiben zseniális alakítást nyújtott? Ma nála sokkal tehetségtelebbeket röptet színházvezetők székbe az országos vagy a helyi hatalom.

Aki annyi darabot írt és dolgozott át, mint Szakonyi Károly, nagyon ért a színpadi hatáskeltés titkának megfejtéséhez. Néha a színész alkatának ismeretében elég egy poén, egy elszuttogott mondat, és már adott is a siker. Ez nem olcsó ripacs-gesztus, hanem tudás, az előadó és a nézők lelki alkatának kivételesen alapos ismeretéről árulkodik. Amint Szakonyi Károly fellebbenti a fátylat emlékeiről, nemcsak önmagát mutatja meg, hanem egy kis világot is, amelynek résztvevői nagy élményeket adhatnak, ha szerencsés csillagállásban lépnek a színpadra. Vannak persze olyan szerepek, amelyekkel a színész, bármilyen jelentős mestere is szakmájának, képtelen azonosulni. Nem feltétlenül jár bukással az ilyen előadás, a lelkes közönség talán föl sem ismeri, hogy a mondatokat és gesztusokat csak a színpadi rutin vezérli, olykor még a kritikusok is tévednek megítélésében, de aki zsigereiben érzi és ismeri ezt a világot — Szakonyi és a legtöbb vele dolgozó rendező ilyen volt — tudja, megcsalás részese. Ilyenekről is szó esik a könyvben, mint ahogy az író egyik-másik kudarcáról is. Az olvasó épp e részek alapján véli teljesen hitelesnek az emlékképeket.

Ennek a sajátos világnak egyik legfontosabb összetartó ereje a családiasság. A színészeknek volt ideje beszélgetni. Voltak törzshelyeik, ahová előadások után elballagtak és egy pohár (korsó) sör vagy egy (több) fröccs mellett beszélgettek, ki-

cserélték tapasztalataikat. Ahogy az író vissza-pergeti a vidéki színházakban szerzett emlékeit, érezni lehet a nyugalmas otthonosságot, egymás megbecsülésének megnyugtató és erőt adó tudatát. Itt a játék az igazán fontos, és nem a pénz-szerzés fojtogató izgalma, a rohanás, egyik maszk után a másikba bűvés felelőtlensége. Abban a szerencsében lehetett részem, hogy találkozhattam az idős, de még mindig állandóan színpadra lépő, bámulatosan kedves Feleki Kamillával, utolérhetetlen hanghordozással ő elevenítette föl, hogy fiatalsága egyik nagy élménye volt, hogy tanúja lehetett a vezető színészek eszmecseréinek, derűs kvaterkázásának. Ez a társasági forma nem csak a színház világából vész ki lassacskán, másutt sem divat már. Nincsenek jóízű beszélgetések, s így hűlnek ki az emberi kapcsolatok.

„Kiérták a soron következő darab szereposztását — mesélte Feleki Kamill —, álltam, néztem. Mellettem a korszak egyik legnépszerűbb színésze, akiért különösen a női nemhez tartozók rajongtak, jó kiállítású, nagyon fess fiatalember, igazi hősszerelmes. »Miért vagy úgy elkámpicsorodva?« — kérdezte és a vállamra csapott. Mondtam, nekem összesen három-négymondatos szerepem lesz. »Négy mondat? Négy jó mondattal szíven ütötte a nézőket!«

Szakonyi Károly kezdettől arra törekedett, hogy a nézőket szívükben szólítsa meg. Akkor még nem voltak divatban az elmepróbák, mint manapság, a darab írója, rendezője és előadói is a szíveket célozták meg. Ezt nevezték beleélésnek. Nagyon tanulmányos nyomon követni, ahogy Szakonyi beszámol egy-egy klasszikus regény általa végzett színpadra írásáról. Az olvasó is sokat okulhat megjegyzéseiből, de legalább ennyire érdekes, ahogy átfolyatja magán a szövegeket, keresve azokat a pontjait, amelyek szívtől szívig futtathatják. Néha elég egyetlen mondat. Molnár Ferenc, a színpadi hatáskeltés egyik legnagyobb mestere ilyen pontot jelenített meg *A Pál utcai fiúk*ban. A betegágyán fekvő Nemecek fölé hajló édesanyja egyszer csak felsikolt: „Te, ez meghalt!” Felrázó, döbbenetes momentum. Hatását átélhettem bicskei tanárként, amikor elunva a különféle könyvekben előadásra ajánlott ostoba darabokat, igazi dilettánsként „átdolgoztam” a regényt, olyan formába öntve, hogy hetedik-es-nyolcadikos, 13–14 éves gyerekek is előadhassák. Amikor a Nemeceknét megszemélyesítő Zsuzsa elsírta-sikoltotta ezt a mondatot, olyan csönd uralkodott a zsúfolt nézőtérén, hogy valóban vágni lehetett volna, aztán kitört a sírás. Ahogy mondani szokták, szem nem marad szárazon. Felejthetetlen, nagy pillanat volt, ott lebegett az ütött-kopott színpad fölött az író szelleme. Mennyivel hitelesebben idézte meg ezeket a nagy szellemeket Szakonyi

Károly, aki pontosan megérezte, milyen szándék rejlik mondataik mögött, s hogyan lehet élővé tenni, a könyvek lapjairól valóságos, hús-vér figurákká tenni a történetek szereplőit, s miképp lehet őket koruk valóságában mozgatni és jellemezni. Az egyik legérdekesebb emlékezésében, a *Holt lelkek* színpadra alkalmazásának munkájáról szólva avat be a műhelytitkokba, amelyek a nézők számára többnyire rejtve maradnak.

S ha a korról szólunk, nem hagyhatjuk említés nélkül azokat az eseményeket, amelyeket az író saját korában élt át, alkalmazkodva vagy szembeesülve azzal a környezettel, amelyet a kultúrpolitika hagyott a színházak számára. Bár az akkori kultúrpolitika irányítója egyik, Márai Sándorról írt tanulmányom miatt önsorsrontónak nevezett, mégsem mondanám, hogy nem volt minőségérzéke, s ne tudta volna, mi a jó, mi a rossz. Olykor még cinkos kacsinással is jelezte, pontosan tudja, mi igazán értékes, mégsem rendelte alá ízlésének politikai érdekeit. (Nem tudom, meggyőződése volt-e. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a *Tekintet* március-áprilisi számában Kenyeres Zoltán Agárdi Péter *Nemzet, érték, kultúra* című könyvét ismertette, széljegyzetelve — ebben a számban olvasható Szakonyi Károly művének befejezése — a következő mondatokat érezte idézésre érdemesnek: „A Kádár-korszak vitathatatlanul legmarkánsabb és legnagyobb tapasztalattal rendelkező művelődéspolitikusa Aczél György volt, pragmatikus, a nemzetközi és a belpolitikai keretek mozgására érzékeny — de a falak tágitását is láthatóan kezdeményező — politikus, erényekkel és tévedésekkel egyaránt, (...) feltűnő érzékenységgel igyekezett a szocializmus, illetve az általa elképzelt egypártrendszerben is tág, sokszínű kultúra számára mozgósítani a nemzeti klasszikusokat és az egyetemes progresszió néhány kiemelkedő értékét. Ebben a vonatkozásban is igyekezett elkülönülni elődjétől, a nála sokkal képzetesebb, ugyanakkor rigidebb és ridegebb Révai Józseftől, továbbá a kádári pártvezetés más tagjaitól és a többi szocialista ország kultúrpolitikusaiktól.” Ennek a művelődéspolitikának árnyoldalai és áldozatai is bőven voltak, de pozitívumait ki lehetett használni, s erre eredményes próbálkozások is akadtak az irodalom, színház és a film világában, és ezeket a hullámokat használták ki a tehetségek — így Szakonyi is — igazi értékek megalkotására.

Ha valaki úgy hinné, hogy ezek az emlékek megmaradnak a műnem hagyományos keretei között, nagyot tévednek. Az emlékező köntöse alól kivillan a szépíró szemérmesen és tudatosan rejtgetett öltözéke is. Az *Életem, Zsóka!* bemutatójára készül, ezzel a darabjával induló fiatal író a főszereplő Domján Edit társaságában egy ripor-

terre váraoztak. A megilletődött író félénk rajongással tekintett a színésznőre. S most, e hajdani jelenetre emlékezve egyszerűbben hangot, módszert vált, szépiróként idézi a múltat:

„Hány év telt el? Mert minden, ami benne van ebben a könyvben, akkor kezdődött. Jövünk le a Blaha Lujza téri Nemzetiben a dramaturgiáról, Osvát Bélával, kint vakító napsütés, a színpad mögötti rácsaknában a lift éppen a földszintre ér. A kiskapun bevetül a fény. És ebben a fényben megjelenik Edit. Osvát bemutat. — Ismerkedjenek meg, ez a fiatal író most írja első darabját magának... — Kezet fogunk. — Igazán? — Közel áll hozzám, érzem a belőle áradó tüzet. Perzsel a közelsége, annyira nő, mégis milyen szerény. Cseppe sem hivalkodó. Szép, karcsú, és csinos. Zárkózott, mégis nyílt. És nagyon finom, elegáns. Egzotikus hercegnő, elérhetetlen. — Nahát! Várom! — mondja kedves mosollyal.

Az a forró májusi nap hatvanháromban a Nemzeti kiskapujánál. Meg ahogy ülünk egymás mellett a Hungária asztalánál, miközben Koncz Zsuzsa elkészítette a fotót... Egy pillanat. De a pillanat mégis örök.”

Ki ne emlékeznék ilyen napfényben fürdő, viszszahozhatatlan, mégis örök pillanatra? Mi azonban csak dadogni tudunk róla. Az igazi író, amilyen Szakonyi Károly, azonban megragadja és a maga teljességében varázsolja elének, mint a beteljesedés lehetőségének jelképét. (*Stádium Kiadó, Budapest, 2016*)

RÓNAY LÁSZLÓ

PEREMVIDÉKEN

Bús, pesti nép

(*Tábori László: Pesti ember járműveken*)

A furcsa cím ellenére ez egy hasznos, időszerű kézikönyv. Benne (tíz fejezetben és kétszáz sűrű oldalon) arról próbál minket meggyőzni a szerző, hogy napjainkban enyhén szólva nehéz szeretni a pestieket. Teszi ezt csipetnyi humorral fűszerezve, és temérdek tapasztalattal. Mint írja, immár fél évszázad óta figyelni őket: utcán, üzletekben, járműveken. Ahol csak lehet.

„Ebben a könyvben — közli az előszó — megpróbáltuk feltárni a pesti ember jellemző vonásait, viselkedésének okait és következményeit. Azért a közjárműveken, mert ebből messzire menő következtetéseket lehet levonni a társadalom egészére is.” De vajon működik-e ez a munkamódszer ma is, amikor a pestiek egyre nagyobb része magánautókon utazik? Persze megfigyelni így is lehet. Csak nehezebb. Hadd sorolom most mégis néhány kétélyemet! Bosszantó apróságokat: rövid ujjú inget például azért hordok a zakóm alatt, mert az praktikusabb. A busz után pedig azért futok, mert megvár, ha

észrevesz a sofőr. (Ilyesmi Párizsban vagy New Yorkban persze szóba se jöhet.) Ami fontosabb: Pesten a fiatalok rendszerint felajánlják nekem a helyüket. Meg kell győződnöm őket, hogy azért nem ülök le, mert utána felállnom — nehezebb.

Külföldi barátaim megfigyelése, hogy a gyerekekkel mindenki beszélget, kérdéseikre szívesen válaszolnak a pesti járműveken. Ők figyelmeztettek arra is, hogy nemcsak a nők, a pesti bérházak homlokzatai is milyen szépek, kecsesek. Mindeddig anyám figyelmeztetése nyomán (nézz a lábad elé!) észre se vettem ezeket az ékességeket. Van persze, amit magamtól is észreveszek. Például, hogy az Orwell által szellemesen „prolitápnak” nevezett képernyőn (szerzőnk szerint „képsugárzó kloakában”) milyen sok értelmes, okos műsort láthat az ember. Persze, ha tud válogatni a kínálatban: erre az egyetlen — állami — csatornához szokott múlt századbeli tévészó általában képtelen. Szerzőnk a vendéglátóiparban „zenének vélt zaj” ellen is szót emel. A hozzám látogató külföldiek panasza éppen ellenkezőleg az, hogy a világhírű magyar cigányzenét itt nálunk ma már alig-alig hallani. Nem érdemelnek említést az olyan festői apróságok, mint a határainkon (állítólag) ujjlenyomatokat vevő hivatalnokok. Ujjlenyomatot vesznek ma már többek között az Amerikai Egyesült Államokban is! A panaszok nagy részét már csak helyszíre miatt sem említtem. Budapestnek szerencsére vannak erényei is. Tábori László felsorolja fővárosunk kincseit és csodáit. Budapest páratlanul szép fekvését, fürdőit és uszodáit, műemlékeit, zenei életét, a múzeumokat. És a fájdalmas hiányokat: azt, hogy március 15-én egyre kevesebb a hajtókákon a kokárda, és hogy a fiatalok nem ismerik városuk (országuk) történetét. Mindez így igaz.

Údító olvasmány viszont a könyvet tarkító sok idézet. Az, hogy Krúdyt, Ortegát, Örkényt, Márait, Hamvas Bélát és József Attilát olvas itt csak úgy mellékesen, menet közben az ember. A (hiányzó) szeretetről szóló szép eszme-futtatásokkal pedig nehéz lenne nem egyetérteni. „Ó, én szeretem a bús pesti népet” — írta 1924-ben Kosztolányi. Végző soron — akarva-akaratlan — erre ébreszt rá minket Tábori László Budapest-könyve is. (*Napkút Kiadó, Budapest, 2007*)

Doncsev Toso, az író és történész

(*A hétköznapi erényekről*)

Doncsev Toso tanulmányáról nálam hozzáértőbbek, történészek és tudósok már úgyszólván mindent elmondtak. Amit mindehhez jómagam hozzáadhatok, nem több mint a pályatárs, az irodalmár néhány idekívánczó gondolata.

Foglaljuk össze, miről tudósít minket ez a félszáz oldalas eszme-futtatás. Mindenekelőtt egy kevesek által ismert tényről: arról, hogy a második világ-